

ОСОБИСТІТЬ «ДІЄВОЇ ЛЮДИНИ» ЯК ПСИХОЛОГЕМА РОМАНТИЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ

THE PERSONALITY OF THE “ACTIVE MAN” AS A PSYCHOLOGEM OF ROMANTIC PHILOSOPHY

Стаття вперше в українській особистісній психології розкриває антропологічні ідеали філософії доби романтизму. Авторка наголошує, що доба романтизму в історії філософії та психології має відраховуватись не з традиційних єнської чи гейдельберзької літературних шкіл, а з часів публікації Іммануїлом Кантом праці «Критика здатності судження» (1790). Кант ствердив естетизм людського світогляду, глибоко проаналізував емоційну складову людської душі. Саме емоційність, на думку Канта, зумовлює рефлексивність та дієвість людини. Звісно, такий погляд на формування романтичного філософського світогляду серйозно розходиться із загальноприйнятими стандартами. Однак, авторка певна: антиномії, які «етично наповнюють» людське буття, зрештою, зводяться до діалектичної опозиції «красиве vs некрасиве». Такий пантеїстичний естетизм передував усім етичним концепціям і вченням, формував систему переконань творців романтичної літератури та філософії. Емоції – наслідок реакції людської психіки на красу або її протилежність. Оскільки емоції найчастіше набувають есклікації у творчості й креативі, то і романтизм, як культурологічна парадигма емоційності, проявився насамперед через образотворче мистецтво, прозу та поезію. Спеціальний інтерес до проблеми есклікації емоційності демонстрував також інший німецький філософ-ідеаліст – Фрідріх Шеллінг. У геніальній праці «Філософія мистецтва» (1802–1803) він класифікував три стадії самоусвідомлення: теоретичну (вивчення світу людиною), практичну (впорядкування навколишнього середовища за певними етико-естетичними стандартами), художню (творення нового). Для Шеллінга філософські категорії «теорія» чи «практика» – це лише підготовчі етапи людського життя, котрі мають привести до вищої стадії (креативу і невпинного «створення нових зразків прекрасного»). Тільки людина, котра знаходиться на художній стадії саморозвитку, може бути визначена як довершена особистість. Її довершеність – це розуміння краси. Однак, просте осмислення краси – ніщо. Дієво-креативне осмислення краси – все. В цьому сенсі, «художники» ототожнюються Шеллінгом з Богом-Творцем. Відтак, романтичним ідеалом особистості, за допомоги етико-естетичних напрацювань Канта і Шеллінга, була визначена «дієва людина». Дієвістю, при цьому, визнавалось вміння відчувати, рефлексувати та креативно реагувати на естетичні виклики навколишньої дійсності. Цей образ дієвої людини пропонується вважати основною психологемою романтичної філософії.

Ключові слова: романтизм, кантіанство, художня стадія, дієва особистість, естетизм, краса, душевні пориви.

For the first time in Ukrainian psychology of personality, the article reveals the anthropological ideas of the philosophy of the Romantic era. The author emphasizes that the era of Romanticism in the history of philosophy and psychology should not date back to the traditional Jena or Heidelberg literary schools but to Immanuel Kant's publication of "Critique of Judgment" (1790). Kant asserted the aesthetics of the human worldview, deeply analyzed the emotional component of the human soul. It is emotionality, according to Kant, that determines the reflectivity and effectiveness of human nature. Of course, this view of forming a romantic philosophical worldview seriously differs from generally accepted standards. However, the author is certain: the antinomies that "ethically fill" human existence, in the end, are reduced to the dialectical opposition "beautiful vs ugly". Such pantheistic aestheticism preceded all ethical concepts and teachings. It formed a system of beliefs of the creators of romantic literature and philosophy: emotions – a consequence of the human psyche's reaction to beauty or its opposite. Since emotions often acquire explications in creativity, romanticism, as a cultural paradigm of emotionality, manifested itself primarily through fine arts, prose and poetry. Another German idealist philosopher, Friedrich Schelling, also showed a special interest in the explication of emotionality. In the brilliant work "Philosophy of Art" (1802–1803), he classified three stages of self-awareness: theoretical (study of the world by man), practical (ordering the environment according to certain ethical and aesthetic standards), artistic (creation of a new one). For Schelling, the philosophical categories of "theory" or "practice" are only the preparatory stages of human life, which should lead to a higher stage (creativity and relentless "creation of new examples of beauty"). Only a person who is at the artistic stage of self-development can be defined as a perfect personality. Its perfection is an understanding of beauty. However, a simple understanding of beauty is nothing. Effective and creative understanding of beauty – everything. In this sense, "artists" are identified by Schelling with God-Creator. Thus, the romantic ideal of the individual, with the help of ethical and aesthetic developments of Kant and Schelling, was defined as an "active man". This image of an effective person is proposed to be considered the main psychological principle of romantic philosophy.

Key words: romanticism, Kantianism, artistic stage, active personality, aestheticism, beauty, emotional impulses.

УДК 159.9.016.2:17.021.2:141.5
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2022.39.30>

Мельник (Волошина) К. В.
бакалавр кафедри
музичного мистецтва
Київський університет культури

Вступ і актуальність. Романтизм став епохою, що в усіх мистецьких проявах передувала сучасності. Як відомо, модернізм та пост-модернізм виявились реакцією (вживається

термін «рефлексія») на сентиментально-романтичні образи світогляду XVIII–XIX ст. [3]. У цьому сенсі неможливо обійтись без різнобічної характеристики доби.

Філософія романтизму – це сукупність світоглядних установок, які визначають емоції найвищою метою суспільного розвитку, фундаментом особистості. Формування філософії романтизму передувало мистецьким аналогіям, відбувалось на тлі неймовірної популярності просвітницьких ідеалів. Ключовими фігурами «перехідного етапу» виявились філософи-просвітники Іммануїл Кант (1724–1804) та Георг-Вільгельм-Фрідріх Гегель (1770–1831). Обидва репрезентують німецьку класичну філософію ідеалістичного спрямування. Хоча Кант і Гегель ніколи не розмежовували власний ідеалізм та раціональний погляд на світ, їхні праці зумовили зростання інтересу європейців до проблем «особистості» та «природи». Пізніше, в філософії другої половини XIX ст., вчені-романтики прийдуть до теоретичного ототожнення «особистісних» і «натурфілософських» закономірностей, створять передумови для модерного еволюційного вчення. Що цікаво та характерно, матеріалістичний еволюціонізм XIX ст. народився завдяки ідеалістичним філософам.

Виклад основного матеріалу. На наш погляд, найголовніші положення романтичного періоду були сформульовані саме І. Кантом у трактаті «Критика здатності судження» (1790) [1]. Написаний традиційно складною німецькою мовою, цей трактат висунув сміливу для того часу тезу: суб'єктивна природа людської особистості зумовлена естетизмом нашої психології. Перекладаючи на звичну мову, може визначити таку характеристику як ствердження пріоритету художньо-образного мислення в процесі пошуку передумов людського розвитку. Тобто естетика, за Кантом, визначила шляхи людської історії, спрямувала форми соціальної еволюції людства. Без естетики ніколи не відбулося б історії, бо все минуле – це тільки віддзеркалення «антиномії прекрасного та страшного».

Стверджуємо: без Канта та німецької ідеалістичної філософії, ми ніколи не зможемо зрозуміти базові поняття романтизму – «особистість», «прекрасне», «страшне», «добре», «зле». Саме Кант сформулював ідею взаємозалежних тез-«антиномій», котрі роблять людське буття «етишно наповненим». Саме Кант уперше наголосив: естетика передую етиці, але обидві ці сфери людського мислення нероздільні. Кант не вважав себе романтиком. Однак, його праці отримали найбільшу кількість посилань та цитувань в середовищі романтиків-філософів [13].

Разом із тим, надзвичайний вплив на тлумачення особистості філософами-романтиками зробила постать Фрідріха-Вільгельма-Йозефа Шеллінга (1775–1854). Хоча Шеллінг частіше звертався до спадщини Г.-В.-Ф. Гегеля [6], його тлумачення етики й естетики має достатньо

виразний кантіанський відбиток: все поділяється на добре й зле начала, котрі ототожнюються з естетично прекрасним і естетично страшним початками. В 1795 р. публікується монографія Шеллінга «Я як принцип філософії», де молодий філософ звертається до проблематики особистості, її емоційної сторони [5]. В 1798 р. друкується знаменита робота «Про світову душу», де знову підкреслюється духовно-емоційний зміст суспільних відносин, превалювання сфери культури над сферою матеріальних цінностей. Важливо: Шеллінг відносить природу до галузі культурних проявів [7]. Врешті, в 1802–1803 рр. зрілий філософ прочитав курс лекцій «Філософія мистецтва», де остаточно ствердив свій погляд на сутність людської особистості [4]. Вона, на думку Шеллінга, проходить три стадії самоусвідомлення: теоретичну (вивчення світу людиною), практичну (впорядкування навколишнього середовища за певними етико-естетичними стандартами), художню (творення нового). Тільки людина, котра знаходиться на художній стадії саморозвитку, може бути визначена як довершена особистість. В цьому сенсі, «художники» ототожнюються Шеллінгом з Богом-Творцем [4].

Французька філософія, зі свого боку, називає «істинним» засновником романтизму енциклопедиста Жана-Жака Руссо (1712–1778), котрий сучасникам запам'ятався не лише як мислитель, але й як мистецтвознавець, письменник, біолог. Він називав свій напрямок «сентиментальним» і посприяв чисто французькій манері ототожнювати феномен «романтизму» із феноменом «сентименталізму». Якщо для німецьких філософів романтичне сприйняття дійсності передбачало виявлення правильного співвідношення між добрим/поганим, прекрасним/жахливим, то для французьких філософів та літераторів романтизм проявлявся як світ чуттєвої природи людини, сфера пристрастей і гедоністичних насолод. Останній підхід особливо помітний у філософсько-сентиментальній концепції природного стану людини, запропонованій Руссо.

Літературний романтизм остаточно конституювався в Єнському університеті, коли в 1796 р. група німецьких літераторів спланувала видання власного періодичного друкованого органу – журналу «Атенеум» (роки публікації: 1798–1800) [3; 7; 9]. Першу скрипку в єнській групі романтиків грали рідні брати Август-Вільгельм Шлегель (1767–1845) та Фрідріх Шлегель (1772–1829) [14]. Зокрема, Фр. Шлегель спродукував «теорію романтичної іронії», відповідно до якої «кожен твір має бути одночасно жартівливим і серйозним» [14]. Важливу роль в єнській групі романтиків відігравав перекладач і письменник Людвіг Іоанн Тік (1773–1853), який першим підкреслив потребу звертатись до фольклорних мотивів художнього відображення

дійсності. З іншого боку, барон Георг фон Харденберг (псевдонім «Новаліс», 1772–1801) наголошував: єдино істинною та чуттєвою формою мистецтва може бути тільки поезія [3].

Другим поколінням німецького літературного романтизму стала Гейдельберзька школа. Вона взяла за основу праці й погляди прусського філософа, культуролога, історіософа Йоганна-Готфріда Гердера (1744–1803). Останній написав програмну працю «Ідеї до філософії історії людства» (1784–1791), де визнав культуру локомотивом розвитку, ключовим позитивним явищем для розвитку людини. Крім того, Гердер ствердив: кожен народ у світі є аналогом особистості, має свій окремий дух і власні унікальні уявлення про добро/зло, прекрасне/страшне. Гердер цими тезами дав старт націоналістичним ідеологіям, дозволив Гейдельберзькій школі назвати «народну культуру» вищим проявом естетизму. Не без впливу Гердера німецькі брати-філологи Якуб Грімм (1785–1863) та Вільгельм Грімм (1786–1859) займались збиранням німецькомовного фольклору, популяризацією діалектологічних відмінностей у німецькій мові, вивченням народної творчості німців. Ще далі, в контексті інтерпретації міфології, пішов юрист, художник, композитор, фольклорист і казкар Ернст-Теодор-Амадей Гофман (1776–1822). Він зауважив, що внутрішній світ людини незрівнянно багатший і цікавіший, аніж її соціальна роль. Внутрішнє – важливіше від зовнішнього, – ось девіз Е.-Т.-А. Гофмана [12].

У літературному контексті, Великобританія знаменита поетом Джорджем Гордоном Байроном (1788–1824), який оспівував пріоритет людської індивідуальності над «колективним невіглаством» [8; 11].

Напротивагу Байрону чи Гофману, французькі послідовники Ж.-Ж. Руссо характеризувались пошуком компромісу між суспільними та індивідуальними формами життя. Людина для французьких письменників-романтиків була насамперед об'єктом трагічного пошуку «себе самої» [3; 11].

Особистість для французьких романтиків проявляється в стражданнях і відмові від щастя [10]. Відтак, у літературі XIX ст. простежується відхід від послідовного гедонізму Ж.-Ж. Руссо та осмислення етики тілесного самообмеження. «Душевні пориви» є лейтмотивом творчості таких метрів романтичної літератури як Віктор Гюго (1802–1885), Проспер Меріме (1803–1870), Жорж Санд (1804–1876), Александр Дюма-батько (1802–1870). До речі, в середині та наприкінці XIX ст. особливо важливим діячем романтичної літератури став Жюль Верн (1828–1905), книги якого просякнуті ідеєю поєднання модерного осягнення світу із типово сентиментальними «душевними поривами» (в стилі Гюго та Дюма-батька) [2].

Романтичний живопис з'явився як реакція на багатогранну німецьку, британську та французьку літературу епохи. Його остаточне виокремлення з різноманітних класичних практик відбулось на початку XIX ст. Ключовим поняттям романтичного живопису стало словосполучення «рух життя». Художники-романтики займались тотальною критикою раціональності та «холодних суджень», стверджуючи пріоритет серця над головою. На фоні інших митців особливо вирізнялась постать Карла Фрідріха Лессінга (1808–1880), котрий оспівував самоцінність природи та історичне минуле німців. Лессінг апелював до середньовічної та архаїчної величі германських племен. Цим він надзвичайно допомагав розповсюдженню ідей гейдельберзької школи письменників-романтиків.

Головним іспанським романтиком виявився художник Франсиско Гойя (1746–1828), який передавав на своїх полотнах чуттєву величчю моменту. Вкупі з французьким митцем Теодором Жеріко (1791–1824), Гойя сформулював засадничі постулати романтичного живопису: втеча від повсякденності, зображення традиційних аспектів життя в екзотичному світлі. Ще більше для ідейного наповнення романтичного образотворчого мистецтва зробив графік та художник Ежен Делакруа (1798–1863).

Австро-німецьке образотворче мистецтво XIX ст. характеризувалось таким явищем як «бідермаер». Такий підхід наголошував на пріоритеті сімейних цінностей, добродушного сприйняття світу, світло-гарячих фарбах зображення природи. Єднання людини та природи здійснювалось в «бідермаєрі» завдяки «чуттєвій» компіляції позитивно мислячої людини із навколишнім середовищем. Народний побут, на думку адептів явища, пояснює характер і темперамент людей, які мешкають в тій або іншій місцевості. Знову ж таки, в «бідермаєрі», на нашу думку, особливо помітний вплив гейдельберзької школи романтиків. Однак, його прояви виявились надзвичайно різноманітними: скульптура, книжкова ілюстрація, графіка, пейзажний і портретний живопис, інтер'єр, мода і дизайн, архітектура. Навіть у декоративно-прикладному мистецтві романтичний бідермаєр знайшов прихильників серед розписувачів порцеляни. В колі австрійських митців варто виокремити Моріца фон Швінда (1804–1871), Франца Ксавера Петтера (1791–1866), Рудольфа Гаупмана (1815–1877), Едуарда Гурка (1801–1841). Модні тенденції того часу зафіксовані в живописі Фердинанда Георга Вальдмюллера (1793–1865).

Висновки. Отож, романтизм як цілісне культурно-мистецьке явище, повноцінна епоха в розвитку європейської цивілізації кінця XVIII ст. та XIX ст., стверджував етико-естетичні передумови людського світогляду.

Художнє відображення дійсності для романтиків виступало не ремеслом чи розвагою, а творенням нової реальності, способом людини «вознестись» до рівня Бога-Творця. З релігійної точки зору, митці-романтики пропагували пантеїзм і формування «релігії природних сил», поклоніння красі або могутності природних стихій. Ось чому більшість романтиків-філософів були саме натурфілософами (дослідниками навколишнього середовища). Релігія романтиками вважалась «почуттям». З літературної точки зору, митці-романтики протистояли сухому раціоналізму та холодному розрахунку матеріалістів. Літературний романтизм цінував «філософію серця» вище, аніж «філософію розуму». При цьому, всі галузі романтизму цінували насамперед особистісну, суб'єктивістську сутність «людського». Людина для романтиків ставала справжньою тільки тоді, коли починала творити нове, художньо інтерпретувати та реорганізовувати оточуючу дійсність.

Наш висновок полягає в наступному: філософія та мистецтво романтизму запропонували світу образ «дієвої людини», більше чутливої та інтуїтивної, аніж раціональної.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кант И. *Критика способности суждения*. М. : Искусство, 1994. 368 с.
2. Прашкевич Г. *Жюль Верн*. М. : Молодая гвардия, 2013. 360 с.
3. Роменець В. А. *Історія психології: ХІХ – початок ХХ століття*. К. : Либідь, 2007. 832 с.
4. Шеллинг Ф.-В.-Й. *Философия искусства*. М. : Мысль, 1966. 496 с.
5. Bruno Anthony G. *Schelling's Philosophy: Freedom, Nature and Systematicity*. Oxford : Oxford University Press, 2020. XII+252 pp.
6. Gelžinytė Brigita. *When the Mirror Breaks: On the Image of Self-Consciousness in Hegel and Schelling*. *Comparative and Continental Philosophy*. 2020. Vol. 12. Issue 2. Pp. 102–117.
7. Gradecak K. *Schelling's self-understanding in the history of philosophy*. *Filozofska Istrazivanja*. 2020. Vol. 40. Issue 1. Pp. 49–65.
8. Heringman N. *Science, Form, and the Problem of Induction in British Romanticism*. Book Review. *Eighteenth-Century Studies*. 2021. Vol. 54. Issue 2. Pp. 469–472.
9. Keen P. *The Philosopher in the Workshop: Romanticism and the New Utilitarianism*. *Studies In Romanticism*. 2020. Vol. 59. Issue 4. Pp. 493–506.
10. McGann J. *Romanticism in a New Key and the Case of Edgar Allan Poe*. *Studies In Romanticism*. 2020. Vol. 59. Issue 4. Pp. 397–414.
11. Steigerwald Joan. *Schelling's Reception in Nineteenth-Century British Literature*. Pittsburgh : Palgrave Macmillan, 2018. IX+324 pp.
12. Steigerwald Joan. *Experimenting at the Boundaries of Life: Organic Vitality in Germany around 1800*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2019. XI+460 pp.
13. Watkins E. *The Unconditioned and the Absolute in Kant and Early German Romanticism*. *Kant Yearbook*. 2016. Vol. 8. Issue 1. Pp. 117–138.
14. Weber Philipp. *Romantic Acosmism – On Friedrich Schlegel's Theory of an Unfinished World*. *The Germanic Review: Literature, Culture, Theory*. 2021. Vol. 96. Issue 1. Pp. 23–40.